

על חורשים, זורעים וקוצרים

"מִדְּבַר שֶׁקֶר תִּתְּחַק" (כג, ז) מצווה פרשתנו. לפי ההקשר פונה הכתוב אל השופטים, ודורש מהם להתגבר על השקר האורב להם בדרכים שונות מודעות ולא מודעות, אותן ניסו חז"ל לחשוף. אלא שלפי תורת רבותינו, פונה הכתוב גם אלינו, העלולים להיכנע לשקר על גווניו המרובים. על שנים מגוונים אלה, המרמה והבגידה, אולי ההופעות הקשות והמבחילות ביותר של השקר, עמדו חכמים ונביאים. אתייחס לדבריהם, אלא שהפעם מבקש אני להפנות את תשומת הלב לא רק לתוכן הדברים, אלא גם לשפה ולביטוייה, לסגנונה של העברית המקראית.

אפתח את דברי בפסוק מספר משלי המתייחס למרמה (ג, כט): "אַל תִּתְּחַרֵּשׁ עַל רֶעֶךָ רָעָה - - והוא יוֹשֵׁב לְבִטָּח אֶתְּךָ". 'תִּתְּחַרֵּשׁ' מורי ורבי פרופ' שושני הפנה אותנו לפירושו של רש"י לספר איוב (ד, ח). בפרק זה מתדיין אליפז עם איוב, ומדבר על עונשם של המעשים הרעים: "חֲרִשִּׁי אֶנּוּ וְזָרְעִי עֵמֶל, יִקְצְרֵהוּ". רש"י מסביר לנו את הביטויים האלגוריים בהם משתמש כתוב זה: החורשים "מכניס את האֶנּוּ במחשבתם כחורש זה שמכין לפני הזריעה. ואחרי כן זורעים במעשיהם את העֵמֶל", כלומר את העושה והחמס. ורש"י מסיים "וראיתי, שהם יקצרוהו", הרשעים יקצרו את הפירות הבאושים שיצמחו, ובהם ייענשו. ואכן בפסוק שהבאנו לעיל כותב רש"י: "אַל תִּתְּחַרֵּשׁ עַל רֶעֶךָ רָעָה" – "אל תחשוב" עליו רעות. המונח 'תִּתְּחַרֵּשׁ', כותב רש"י, "אינו זו ממשמעות חרישה. מה דרך החורש מכין מקום לזמן הזריעה, אף החושב רעה מכין מקום תחבולות בלבן איך יעמוד ויעשנה". הערותיו של רש"י מלמדות אותנו רבות על הציוריות של השפה המקראית, ובעקבותיה של העברית המאוחרת יותר. הסגנון המקראי אינו כותב, הוא מצייר את שלבי הבגידה: את המזימה, התכנון, הסודיות – החרישה; את המעשים הרעים – הזריעה; את התוצאות האיומות – הקציר. כבר בשלב החרישה כבש הרוע את הלב. השפה מגבירה את כוחו של השקר: "דִּבְרִי כִּי אֶנּוּ וּמִרְמָה" (תהילים לו, ד). המלים הופכים חצים מורעלים, המשתקים ומסממים את השומע: "חֵץ שְׁחוּט" חד ומסוכן "לְשׁוֹנָם מִרְמָה דִּבֵּר. בְּפִי שְׁלוֹם אֶת רֵעֵהוּ יְדַבֵּר, וּבִקְרָבוֹ יִשִּׁים אָרְבוֹ" (ירמיה ט, ז). התשובה פירושה היטהרות הלב מהאֶנּוּ שהשתלט עליו: "יַעֲזֹב רָשָׁע דֶּרֶכּוֹ וְאִישׁ אֶנּוּ מִחֻשְׁבְּתָיו" (ישעיהו נה, ז).

השפה המקראית יודעת על מטפורה נוספת המתארת את שלבי המרמה כהריון ולידתה של מפלצת. כך בישעיהו (נט, ד) "הָרָו עֵמֶל וְהוֹלִיד אֶנּוּ", באיוב (טו, לה), שוב בדברי אליפז: "הָרָה עֵמֶל וְיָלַד אֶנּוּ, וּבִטָּנָם תִּכְיֶין מִרְמָה", ובתהילים (ז, טו): "הִנֵּה יַחְפֹּל אֶנּוּ", נקלט ברחמו זרע האֶנּוּ, וְהָרָה עֵמֶל וְיָלַד שֶׁקֶר". דימויים יפים, אלא שבבסיס הדימוי הקודם, דימוי עובד האדמה, הושם דגש על עולמו הפנימי של האדם, הכמוס והסגור לאחרים. ואכן נראה לי

שלמושג 'חרש' המצביע על חרישת האָן, על המזימות שבמחשבה, התחברה אסוציאציה ל'חֶרֶשׁ' של הדממה, כמו בביטוי "שְׁנַיִם אֲנָשִׁים מְרַגְלִים חֶרֶשׁ" (יהושע ב, א). לדעתי, החיבור הזה בא לידי ביטוי בפסוק המתאר את כוונותיו של שאול (שמואל א כג, ט): "וַיֵּדַע דָּוִד כִּי עָלָיו שָׁאוּל מִחֶרֶשׁ הָרָעָה". המטפורה הזאת יצרה ביטוי חדש אותו שכחנו, לחרוש רעה. עד כאן הערצתי ליפי הסגנון המקראי, אך בעצם סליחה. למר לא לקרוא את התנ"ך בישראלית בת ימינו. הכל פשוט שם. התרגום כבר קיים.

אך נחזור למרמה. לפני כמה שבועות ראיתי סרט דוקומנטארי שזעזע אותי. הובא בו תחקיר על בנקים וחברות המציעים כרטיסי אשראי נדיבים לאנשים שאינם מסוגלים לשלם את הכסף שהאשראי מאפשר להם להוציא. הבנקים יודעים על בעיות המקבלים, ודווקא על כך הם סומכים. בעלי הכרטיסים לא יוכלו להתגבר על יצרם, וישקעו בחובות. חובות, קנסות, קללת הרבית ושכרם הנדיב של עורכי דין, יהפכו אותם לעבדי עולם, שבדרך ייאבדו את בתיהם ואת כל אשר להם. והקורבן? "וַיֵּקֻוּ לְמִשְׁפַּט וְהָיָה מִשְׁפָּח לְצִדְקָה וְהָיָה צֶעֱקָה" (ישעיה ה, ז). ולמרות זאת... בדיוק נגד זאת נלחמו הנביאים והחכמים. המשורר בתהלים (י, ז-ט) מתאר לנו כיצד הכל מלא מרמה. מתק שפתים ירעיפו אהבה וחסד, בעוד ש"תַּחַת לְשׁוֹנוֹ עֶמֶל וָאָוֶן". אלו המילים, האותיות הקטנות, הנשארות נסתרות תחת לשונם של חורשי האון. וזורע העמל "יִצְאֵב בְּמִסְתָּר כְּאֶרֶץ בְּסֻכָּה", ממשרדי הסתרתו. "יִצְאֵב לַחֲטוֹף עֲנִי... בְּמִשְׁכּוֹ בְּרִשְׁתּוֹ", רשת של פיתויים. הכל חוקי, הכל כשר, הכל אף מבושם...